
MŰHELY

KISS SZEMÁN RÓBERT

A szláv régiséghamisítás mint a modern nemzeti emblematizmus kánonképző eszköze Ján Kollárnál

SZLÁV RÉGISÉGEK ÉS RÉGISÉGTUDÓSOK

Az alábbi tanulmány célja, hogy a kortárs szlavisztika két, viszonylag elhanyagolt területének egymásba játszásával fölhívja a figyelmet olyan 19. századi kulturális és irodalmi jelenségekre, amelyek ugyan bizonyos szempontból feledésbe merültek, ám mindmáig hatással vannak a modernitás tudományosságára és kultúrájára. Mindehhez először is szükségünk van annak megvilágítására, mit értünk régiségen, és ezen belül szláv régiségen.

A régiség fogalmát ebben a dolgozatban azon értelemben használom, ahogyan azt a közép-európai újkori tudományosságban a 18. század második és a 19. század első felében alkalmazták. Ez a fogalom mutathat némi átfedést a jaussi alteritással,¹ valójában azonban azokat a kulturális javakat jelenti, amelyek az újkor kezdetén kerültek a tudományos érdeklődés középpontjába, s amelyek az ezt megelőző korok valamelyikéhez kapcsolódtak. Olyan 18. század előtti időkből származó szöveges vagy képi információt értettek tehát régiségen, amelyet könyv, oklevél, kép, érme, szobor vagy bármilyen egyéb médium hordozott. A régiségek gyűjtése divattá is vált a szóban forgó korszakban, amelyet nemcsak arisztokraták és egyházi méltóságok, hanem gazdag polgárok, sőt egyházi és világi értelmiségiek is egyre nagyobb számban engedhettek meg maguknak. A leghíresebb régiségkollekciók, mint például a Czartoryskiak vagy a Széchenyiek gyűjteménye váltak később alapjává a közép-európai újkori múzeumi gyűjteményeknek.

A régiségek halmozása ugyanakkor előhívta azt az igényt is, hogy leírják és rendezzék őket, amelynek egyik legfontosabb szempontja a nemzeti kultúra szerinti tematikus rendezés volt. Ennek eredményeként a 18. század utolsó harmadában megjelent a szláv régiségek összegyűjtésének és leírásának igénye is, méghozzá egész Európára kiterjedően. Az összegyűjtött, föltárt és rendszerezett szláv régiségek szolgálták aztán anyagul a modern nemzeti kulturális kánonok megképzéséhez, amely a nemzeti emblematizmus keretében zajlott. Ez utóbbi feladata az volt, hogy kijelölje a régiségek helyét az adott nemzeti kultúrában, a rend-

¹ Hans Robert JAUSS, *Alterität und Modernität der mittelalterlichen Literatur: gesammelte Aufsätze 1956–1976* (München: Fink, 1977), különösen az azonos című bevezetővel a 9–48. oldalon.

szert mint olyat tudományos és művészi eszközökkel népszerűsítse, és széles körben elfogadtassa a velük kapcsolatos interpretációs módot. A szláv régiségek egyik jellemző újkori példajaként az ún. reimsi *Szláv Evangeliáriumot* említhetjük meg. A kutatás mai állása szerint a IV. Károly cseh király és német-római császár 1347-ben glagolita konventet alapított az Emmaus-kolostorban, ahová a horvátországi Pašman-szigetről és Zenggről (Senj) hívott bencéseket.² Minden bizonnyal e prágai újvárosi kolostorban készült el a szóban forgó evangeliárium 1395-ben mint egy korábbi horvát könyv másolata, amelyet a Krk-szigeti Omisaljban írtak. E glagolita könyvet egybekötötték egy cirill betűvel íródott másik könyvvel, amely valószínűleg a 12. században, Kijevben készült. Az *Evangeliárium* cirill betűs része tizenhat, a glagolita része harmincegy lapból áll. Az *Evangeliárium* 1574-ben került Reimsbe, ahol francia királyok (IV. Károly, II. Henrik, XIII. Lajos, XIV. Lajos) esküdtek rá koronázási szertartásuk alkalmával a következő szavakkal: „Ainsi le jourons, voulons et promettons sur la sainte et vraie Croix et le saint Évangile touché.”³ A francia forradalom idején az evangeliárium átmenetileg eltűnt, majd újra megkerült, ám bizonyos díszek eltűntek róla.⁴ E szláv régiségről a 18–19. század fordulóján tudósítottak a közép-európai források, és ekkor indult meg a vele kapcsolatos tudományos diskurzus is. A számomra elérhető, korántsem teljes körűen föltárt újkori nyomok a barokk tudományosság eredményeit a felvilágosodás korában is kamatoztató jezsuitákhoz vezettek. Franz Karl Alter (1749–1804) sziléziai születésű, Bécsben működő jezsuita tudós és Biblia-kiadó adott hírt *Érdekességek* című, 1799-es kiadványában a reimsi *Szláv Evangeliáriumról*.⁵ A bécsi jezsuita nézeteivel a cseh Josef Dobrovský szállt szembe, aki szerint az értékes könyv Szent Lajos király idején a francia hercegnő, Ilona szerb királyné ajándékeként érkezett Franciaországba.⁶ Dobrovský e cikkében Alternak a *Magasin encyclopédique* francia utánközlésére hivatkozik, majd további német forrásként a göttingeni professzor, Johann Gottfried Eichhorn bibliai könyvekkel kapcsolatos sorozatára utal.⁷ A szláv régiség létezését és népszerűsítését Schlözer is folytatta a kor tudományosságában rendkívül sokra tartott *Nesztor-krónika* kiadásában, méghozzá a következőképpen: „a szláv evangeliáriumnak, amelyre a francia királyok reimsi koronázásukkor esküdtek, különösen réginek kellett lennie:

² Ludmila PACNEROVÁ, „Česká varianta charvátské hranaté hlalohlice”, *Slovo* (Zagreb) 44–46 (1994–1996): 45–62.

³ „Ekképpen esküszünk, akaratunkat fejezzük ki, és ígérjük az egyetlen és szent Keresztre, a Szent Evangéliumra tett kézzel.”

⁴ Vö. újabban: Vladimír HAWRYLUK, *Evangélaire slave de Reims dit Texte du Sacre* (Paris: Editions Beaurepaire, 2009).

⁵ Franz Carl ALTER, *Philologisch-kritische Miscellaneen* (Wien: Trattner, 1799).

⁶ Jan KOLLÁR, *Wyklad čili Přijmětky a Wyswětlivky ku Slávy Dceře. S obrazy, s mappau a s Přjdwkem drobnějšich básnj rozličného obsahu* (W Pešti: tiskem Trattnera a Károliho, 1832), 495–496.

⁷ „Eichhorn in der Allg. Bibl. Der Bibl. Litt. B. 10. S 530–534.” KOLLÁR, *Wyklad...*, 496. – Eredeti forrás: Johann Gottfried EICHORN, *Allgemeine Bibliothek der biblischen Litteratur* 10 (Leipzig: in der Weidmannschen Buchhandlung, 1800). – Kollár a forrás legfontosabb tartalmi elemeit megtartotta, néhány mondatot kihagyott, de egyébként szöveg híven közli a részletet.

sajnos a forradalom eleji kannibalizmus következtében megsemmisült.”⁸ Kollár valamennyiükre hivatkozik a *Szlávia leánya* 612. szonettjéhez rendelt magyarázatban, amely versében a sans-culotte-okat és jakobinusokat azért küldi pokolra, mert megsemmisítették ezt a becses szláv régiséget.⁹

Ezt a példát azért választottuk a számos egyéb szláv régiség közül, mert általa kiválóan rámutathatunk a régiség számos jellemző jegyére. Ezek közül az egyik legfontosabb mutatója a régiség értékének, hogy minél régebbi korból származék (a korban nem IV. Károly korához és nem is a 12. századi Ruszhoz, hanem az ószláv liturgikus nyelv megszületésének korához kapcsolták az *Evangeliáriumot*). A régiségnek továbbá minél speciálisabban és kizárólagosan kell kapcsolódnia az adott nemzet történelméhez és kultúrájához (jelen esetben a cirill és a glagolita mint specifikusan szláv írás olyan hozzáadott érték, amely értelemszerűen szintén értéknövelő tényező). A régiség ezen kívül annál értékesebb, minél jelentősebb történelmi személyekkel hozható összefüggésbe, és fontos történelmi események fűződnek hozzá (a reimsi *Evangeliárium* esetében az ószláv vonatkozásokon kívül a koronázásuk alkalmával rá esküdő francia királyok sora egyértelműen eleget tesz ennek az elvárásnak). Végül pedig minél misztikusabb és kalandosabb a szóban forgó régiség története, annál nagyobb spekulációs teret enged a vele foglalkozó interpretációknak (az *Evangeliárium* ennek a korkövetelménynek is maximális mértékben eleget tett, hiszen mindmáig nem tisztázták teljesen keletkezésének körülményei, homály fedi továbbá, hogy milyen úton-módon került a francia koronázóvárosba, aminthogy váratlan eltűnése a francia forradalom idején, majd csodával határos megkerülése a forradalom után szintén tág teret nyújtott a képzelőerőnek).

A régiségek fontosságát jelzi a korban, hogy Ján Kollár a *Szlávia leánya* című költői művének Szláv Paradicsomot bemutató énekében külön szonettet szentelt a szláv régiségeknek. A 462. számú versben ezek a régiségek egy nekik kijelölt helyen, a Szláv Régiségek Termében találhatóak, amelyet nyugodtan tarthatunk az első, szláv régiségeket bemutató virtuális múzeumnak. A versszituáció szerint a lírai alany, vagyis a Szláv Mennyországbán a *cicerone* feladatát végző Szlávia leánya először a Szláv Régiségek Termének gazdag arany és ezüst díszítését csodáltatja meg az olvasóval, majd figyelme a kiállított érmék és fegyverek felé fordul (462, 5–8), amelyek közül azok szerzik a látogatóknak a legnagyobb örömet, amelyeken szláv feliratok olvashatóak (462, 14). A szláv régiségekkel foglalkozó gyűjtők és tudósok fősorolása a harmadik versszakban történik meg. Ezek közül az első Zorian Dolęna-Chodakowski (eredeti nevén Adam Czarnocki, 1784–

⁸ „Srow. Schlötzer, Nestor, I. S. 42.” KOLLÁR, *Wýklad...*, 495. – Eredeti forrás: August Ludwig SCHLÖZER, *Russische Annalen in ihrer slawonischen Grundsprache: verglichen, von Schreibfehlern [sic!] und Interpolationen gereinigt, erklärt, und übersetzt, von August Ludwig Schlözer. Erster Theil. Allgemeine Einleitung in die alte Russische Geschichte und in die Nordische Geschichte überhaupt* (Göttingen: bei Heintich Dieterich, 1802), 5. kötet uo., 1809.

⁹ KOLLÁR, *Wýklad...*, 494–495.

1825) lengyel néprajztudós, régész és történész, aki a *Magyarázatok* szerint elsősorban a szláv mitológiával kapcsolatos régiségeket térképezte föl, és a szláv országokba tett utazásaihoz az orosz cári udvar háromezer ezüsttrubellel járult hozzá.¹⁰ Az 1818-as megjelenésű *O Sławiańszczyźnie przed chrześcijaństwem (A szlávorságról a kereszténység előtt)* című munkája fontos és sokat hivatkozott munka volt a korszak tudományos életében.¹¹ Jankovich Miklós/Mikuláš Jankovič (1773–1846) a magyar felvilágosodás és reformkor jól ismert alakja, a *Tudományos Gyűjtemény* tudós szerzője volt, akinek Kollár szláv eredetét, valamint régiségeit, köztük „fölbecsülhetetlen értékű régiség- és érmegyűjteményét” (különös tekintettel a szláv feliratúakra) említi meg a *Magyarázatokban*.¹² Blecha prágai vaskereskedőnek csupán a vezetéknevét adja meg a szerző a *Magyarázatokban*, és mindaz, amit tudni lehet róla, annyi, hogy Kollár személyes ismeretséget kötött vele, valamint hogy cseh régiség- és érmegyűjteménnyel rendelkezett.¹³ Andreas Gottlieb Masch (1724–1807) evangélikus lelkész és régiségtanász nevéhez kötődik az ún. *Prillwitz-i idolk* leírása és publikálása, amelyekről a későbbiekben még részletesen ejtünk szót. Martin Friedrich Arendt (1773–1823) altonai születésű régész és régiségtudós elszlávósított végződésű névvel az utolsó alakja a szonettnek, akit közismert hontalansága és igénytelensége miatt Kollár a *Magyarázatokban* Diogenészhez hasonlított.¹⁴ Arendt egyéb utazásait is fölsorolva Kollár megemlíti még, hogy második itáliai utazása előtt Pesten is tartózkodott.¹⁵ Arendt tudományos tevékenysége elsősorban a germán és részben a szláv nyelvű rúnák összegyűjtésére és leírására irányult, Kollár a munkásságából az északi szláv vonatkozású írását emeli ki.¹⁶

¹⁰ Uo., 346.

¹¹ Az 1835-ös kiadás állt rendelkezésemre: Zorian DOŁĘGA-CHODAKOWSKI, *Słowiań. szczyźnie przed chrześcijaństwem I, W. Surowieckiego zdanie o piśmie temże z dodaniem krótkiej wiadomości o Chodakowskim i korespondencji jego* (W Krakowie: Wydanie Ant. Zyg. Helela O. P. D., 1835).

¹² „má neocenitelnau Sbjrku starotin a mincj wšeligakých, mezi nimi mnohé i ruské, polské, české, serbské, ze slawskýmí nápisy” KOLLÁR, *Wýklad...*, 346.

¹³ Uo.

¹⁴ „tento ustawičně putugjij antikwář žil i zemřel jako Diogenes, bez gměnj, bez vlasti, bez rodiny, neměw žádné giné naružiwosti mimo lásku ku starotinám zwlášťe runským nápisům, / kde ovšem mnoho nowého odekryl”. Uo., 346–347.

¹⁵ „Był w Italii, w Paříži, we Spanielsku tjm cjiem. Gda po druhý kráté do Italie pěšky, zderżował se za čas i w Pešti, špatně oděný, knihy a rukopisy mezi tělem a košíj nose – spáwal najjčastěji pod křowinaw, aneb stromem u poli, aneb byloli deštiwo, pod mostem; zemřel r. 1824 w blżkosti Benátek.” Uo., 347.

¹⁶ „Grossherzoglich-Strelitzisches Georgicum [egyés források szerint Georgium – K. Sz. R.] Nord-Slawischer Gottheiten und ihres Dienstes; aus der Urbildern dargestellt von M. F. Ahrendt, Nordischer Alterthumsforscher aus Altona, Minden, 1820.” Uo.; – Kollár Gustav Thormod LEGIS, *Die Runen und ihre Denkmäler* (Leipzig: Verlag von Johann Ambrosius Barth, 1829) című műve 41. oldalán idézi Arendt szóban forgó munkáját azzal a lapalji megjegyzéssel, hogy a könyvért köszönetet mond Dobrowskynak, mert Arendt művét csak a szerzőtől személyesen lehetett megvásárolni.

Nowochtiwost zneterpěliwená
 Tu mne táhla widět místa ta,
 Na nichž stojí slawských Komnata
 Starotin a wzácnot wystawená;

I hned síň nám byla otewřena
 Sotwy že sme kloply na wrata,
 Ozdob ze stříbra i ze zlata,
 Míncí, zbraní směs tu rozložena:

Antikwářů auřad: Chodakowský,
 Jankowič a Blecha s Rybaym
 Mají, poslu Masch a Ahrendtowský;

Při přehledu, i to netajím,
 Onny wěci s najwětší sme zřely
 Radostí, co slawský nápis měly. (462, 1–14)¹⁷

A SZLÁV RÉGISÉGEK KORPUSZA ÉS A KANONIZÁCIÓS FOLYAMAT

Amint azt már említettük, a szláv régiségek gyarapodásával szükségessé vált azok különböző szempontú rendszerezése, vizsgálata, amelyet a régiségekkel foglalkozó tudósok, filológusok, történészek és irodalomtudósok kisebb-nagyobb csapata (amint azt a fentebbi Kollár-sonettben is láthattuk) elvégezte a 18–19. század fordulója körüli évtizedekben. A magyarországi régiségtan művelői nagy csoportjának szolgált műhelyéül az 1817-től 1841-ig megjelenő *Tudományos Gyűjtemény*, amelynél kulcspozíciót töltött be Horváth István, aki a Magyar Nemzeti Múzeum kusztoza is lett. A pesti szláv filológia és régiségtan legerőteljesebb egyéniségévé Ján Kollár vált, akinek régiségtani munkássága a filológiától a képzőművészeteken át a régészetig terjedt, és pályáját a bécsi szláv régiségek professzora-ként fejezte be. A prágai régiségtudomány legtekintélyesebb alakja a nála egy nemzedékkel idősebb cseh jezsuita tudós, Josef Dobrovský volt, akinek az ószláv nyelvvel és a cseh irodalom történetével foglalkozó műve meghatározó volt a szlavisztikában. Az ő nyomdokaiban haladt – egy nemzedékkel később – Josef Jungmann és a szlovák Pavol Jozef Šafárik is. A bécsi szláv régiségtan nagymértékben Jernej Kopitarnak, a Freisingi-töredék közlőjének, régiségtudósnak és

¹⁷ Az újdonság türelmetlen megismerésének vágya / Azon helyek látásához vonzott, / amelyeken áll a szláv / Régiségek és Kincsek Terme. // A termet rögvest kinyitották nekünk, / mihelyt kopogtatunk a kapun, / Arany és ezüst díszek, / érmék és fegyverek keveréke van szétterítve: // A régiségek őrzőinek hivatalát Chodakowský, / Jankovich és Blecha Rybaival / viselik, Masch[nak] és Ahrendt[nak] [képviselői vannak]: // Mindezen dolgokat látva, nem titkolom, / a legnagyobb örömmel azokat néztük, / amelyeken szláv feliratok voltak.

nyelvésznek a nevéhez fűződik. Többek között az ő szívós elemző- és értékelő munkásságuknak köszönhető az a tárgy- és szövegtörzs, amely a maga fönt már felsorolt jellemző tulajdonságaival alapjául szolgált a közép-európai nemzeti emblematizmusoknak. A több évtizedes – sokszor heves vitákkal kísért – gyűjtési, földolgozási és rendszerezési tevékenységnek köszönhetően valamennyi közép-európai nemzet létrehozta a maga sajátos régiségkorpuszát. Ezen az anyagon ment végbe egy olyan folyamat, amelynek során – a hozzájuk társított nemzeti tartalmaknak köszönhetően – strukturálódott a régiségek halmaza, és ezáltal megképződtek a modern közép-európai nemzetek kulturális kánonjai. Ezek a korban meglehetősen képlékeny, sőt számos szempontból amorfnak nevezhető kánonok azonban nem csupán komoly belső hiányosságoktól és feszültségektől voltak terhesek, hanem folyamatosan konfrontálódni kényszerültek más nemzetek hasonló képződményeivel is. A formálódó nemzeti kánonok belső (szerkezeti) feszültségei és külső (más rendszerekkel való) konfrontációi szolgáltatták az alapját a legtöbb régiségtani vitának, amelyek többek között rávilágítanak a kánonok egyéb jellemzői mellett (képlékenység, külső és belső feszültségek) egy további, kulturális korszakoktól független jellemzőjére, a temporalitására. Vagyis arra a tényre, hogy a kánonok időben folyamatosan változó rendszerek, amelyek állandó mozgásban vannak.¹⁸ A kánonképződés tehát meglehetősen bonyolult, nehezen leírható folyamat, és nem kevésbé az a *Gründerzeit*-ja is, legyen szó akár nyugat-európai, akár közép-európai kulturális kánonokról.¹⁹ Mi e tanulmányban természetesen inkább a nemzeti kánonok képződésének korai szakaszára fogunk koncentrálni, mert erre a korszakra a legjellemzőbb, hogy hamisítványok kaptak bennük előkelő helyet. Eközben pedig nem tévesztjük szem elől Charles Altieri megállapítását, miszerint a modern kulturális kánonok bizonyos társadalmi csoportok ideologikus reprezentációs formái,²⁰ és élünk azzal a megszorítással, hogy a 18–19. század fordulóján ezen ideológiai premissza középpontjában bizonyos társadalmi csoportok nemzeti szempontú önmeghatározása állt. Azaz minden kulturális kánon hatalmi erőviszonyok tükröződése, azoknak egy bizonyos időpontban egy bizonyos kultúrában kimerevített képe.

¹⁸ Átfogóan a témáról vö. Jan GORAK, *The Making of the Modern Canon: Genesis and Crisis of a Literary Idea* (London and Atlantic Highlands, NJ: The Athlone Press, 1991).

¹⁹ A kánon általános tárgyalásához és annak lengyel vonatkozásaihoz vö. Henryk MARKIEWICZ, „O literárních kánonech”, *Aluze* 10, 3. sz. (2007): 63–73; Az alapvető nyugat-európai szövegek magyar fordítását vö. ROHONYI Zoltán, szerk., *Irodalmi kánon és kanonizáció* (Budapest: Osiris Kiadó–Láthatatlan Kollégium, 2001); cseh vonatkozásait lásd: Stanislava FEDROVÁ a Milena VOJTKOVÁ, ed., *Otázky českého kánonu: Sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky: Hodnoty a hranice* (Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006).

²⁰ „Canons are simply ideological banners for social groups: social groups propose them as forms of self-definition”. Charles ALTIERI, „An Idea of a Literary Canon”, *Critical Inquiry* 10, 1. sz. (1983): 37–60, 39.

RÉGISÉGHAMISÍTÁS ÉS TEMPORALITÁS

A hamisítás újkori hermeneutikai értelemben támadás az *igazi* ellen. E megközelítésben a hamisítás nem csupán egyfajta tagadási aktus, amely létrehozza az igazi-nem-igazi bipolaritását, értsük ezt akár logikai, akár teológiai síkon, nem pusztán tagadja az igazit, hanem annak variánsát megteremtve a maga megtévesztő stratégiájával zavart okoz az *egész*ben, és ezáltal metafizikai értelemben rákérdez az *egész* mint olyan egzisztenciájának értelmére. A rákérdezés jogosságáról több évezredek teológiai és filozófiai vita folyik az európai kultúrában, amelyre itt csak utalni tudunk, ehelyett figyelmünket inkább a hamisítás mint az igazira való rákérdezés és az ezáltal okozott zavar jelenségére fordítjuk.

Előtte azonban foglalkoznunk kell a hamisítás megtévesztő stratégiájával, amely időben és okként is megelőzi a hamisítás keltette zavart. A megtévesztés mögött ugyanis mindig áll valaki, aki valamilyen előnyt remél a hamisítástól. Előnyre pedig azért van szüksége, mert valamely területen hiányban, hátrányban szenved. Az elégtelenség érzéséből fakadó megtévesztési stratégiák okaival kapcsolatban Radnóti Sándor (elsősorban a képzőművészetek vonatkozásában) alapos kutatást végzett: szerinte a hamisítások oka az anyagi haszon reménye, az önálló művek sikerének hiánya, harag a kánonképző rendszerrel szemben vagy egyszerűen az imposztorkodás öröme.²¹ Ezek megfelelő arányú keverése, amint az a későbbi példákban kiviláglik, jól kimutatható a szláv régiséghamisítók motivációs mezején is. Ami azonban újszerű elemként egészíti ki a fenti motivációs koktélt a 18. és 19. század fordulóján, az a modern nemzet ügyéhez kapcsolható: a hamisítások létrehozása és az általuk hordozott hamis információk buzgó terjesztése és beépítése a nemzeti kulturális kánonba olyan elem, amely a szláv régiséghamisításban kitüntetett helyet foglal el. A hamisítvány tehát a nemzeti emblematiszmus szabályait követve beépül a szláv kulturális kánonba, annak szerves részévé válik és hozzájárul a modern nemzet megképződéséhez.

Joggal vetődik tehát föl a kérdés: miért éri meg beépíteni egy hamisítványt a kánonba? Hiszen az, a fentiekben megállapítottak szerint, támadás az *igazi* ellen, amelynek természetes folyománya a zavar, amely veszélyezteti az *egész* rendszer rendszerszerűségét. Ennek a jelenségnek a kapcsán vissza kell nyúlnunk a hamisítás föntebb már említett jellemzőjéhez, a temporalitáshoz. A hamisítás mint megtévesztő technika ugyanis éppúgy történetiséghez kötött, mint bármi egyéb evilági létező. A hamisított régiség ugyanis alapvetően annak a tárgyiasulása, amit a hamisító képzel vagy gondol a régiségről. Ennélfogva a hamisítvány nemcsak az elképzelt múlt jellemző vonásait, hanem a hamisító és a hamisítás korának jegyeit is magán viseli.²² Ez adhat magyarázatot arra, hogy az ügyes és képzett hamisítók viszonylag könnyen megtévesztik a kortársaikat, akik nemrit-

²¹ Vö. RADNÓTI Sándor, *Hamisítás* (Budapest: Magvető Kiadó, 1995), különösen *A hamisítástörténet műfaja* című fejezettel a 31–54. oldalon.

²² Vö. SZILÁGYI János György, „Legbölcsebb az idő”, in SZILÁGYI János György, *Szirénzene*, 145–175 (Budapest: Osiris Kiadó, 2005). – Különösen a *Meditáció* című fejezettel a 167–175. oldalon.

kán lelkesen fogadják hamisítványait, hiszen abban a múlt és a jelen számukra releváns komponensei vegyülnek. Jó példával szolgál erre a *Királyudvari (Dvůr Králové-i)* és *Zöldhegyi (Zelená Hora-i)* kézirat cseh recepciója, amely másként látszódtott a felvilágosodás racionalitásának nézőpontjából és másként a romantika túlfútott historizálásának fénytörésében. Az első megismerési horizonton Josef Dobrovský helyezkedett el, aki számára – egy előző kor tudományfilozófiai nézőpontjából szemlélve – nyilvánvaló volt a *Kéziratok* hamisítvány volta. A másik pozíciót a kortárs romantikus nemzedék képviselői foglalták el, akik boldogan üdvözölték a *Kéziratok* váratlan „előkerülését” a kora középkori történelem homályából. A szóban forgó hamisítvány hamisítvány volta tehát az idő tengelyén hátrébb mozdulva még látszódtott, a kortársak számára azonban láthatatlan maradt, majd pedig ugyanezen a tengelyen előrehaladva a *Kéziratok* hamisítvány-jellege ismét nyilvánvalóvá vált. A hamisítvány ez utóbbi, jövőbeni lelepleződése többnyire folyamatszerű, azonban nem feltétlenül abszolút és végleges, hosszú viták és utóvédharcok kísérhetik, amelyek koronként föllángolhatnak. Az előrehaladó idő tengelyén végbemenő önlepleződés során a kánon struktúráját megbontó, zavaró elem fokozatosan kiszorul addig elfoglalt pozíciójából: a hamisítvány többnyire marginalizálódik, feledésbe merül, vagy esetleg sajátos, önálló műalkotásként (amint ez a *Kéziratok* esetében is történt) megtalálja új státuszát a kulturális kánonban.

A temporalitással összefüggésben egy további fölismerés is körvonalazódik, mégpedig hogy a szláv régiséghamisítások esetében a hamisítás tényét minden esetben megelőzte egyfajta tökéletlenség- vagy hiányérzetből fakadó trauma, mégpedig hogy a kánonképzők hiányosnak érezték nemzeti kultúrájuk szerkezetét, amit *mindenáron* orvosolni igyekeztek. Ebből pedig az következik, hogy a szláv régiségek hamisítása éppúgy a modern nemzeti kultúrák megképzésének szolgálatába állított, mint a nemzeti emblematiszmus sok egyéb más legitim tudományos és művészi tevékenysége. Ezek után joggal merül föl a kérdés, jó és szükséges volt-e a szláv régiségek hamisítása. A problémakört lezárni szándékozva azt válaszolhatjuk erre, hogy a hamisítás mint az *igazi* elleni támadás hagyományosan és általában véve természetesen rossz, ám a kérdés bonyolultságára mi sem jellemzőbb, mint hogy a vizsgált régiséghamisítások és a modern nemzeti kánonok vonatkozásában kimutatható bizonyos retrospektív történeti *szükség-szerűség*. Ahhoz ugyanis, hogy egy struktúra létrejöjjön, gyakran van szükség indikátorokra és/vagy segédeszközökre. A közép-európai régiségek hamisításának *szükség-szerűsége* leginkább talán azzal az építészeti hasonlattal világítható meg, hogy egy boltív fölépítéséhez többnyire szükséges egy álboltív, amely az igazi boltozat zárókövének behelyezése után *kockázatmentesen* eltávolítható.

ESETTANULMÁNYOK

Az alábbiakban néhány konkrét példán mutatjuk be a hamisítások és régiségek egymást átfedő halmazát. Ezek között szólunk olyan hamisításról, amely ugyan nem régiség, ám mégis utat talált a szláv kultúrákba, és emblematiszós elemévé válva mindmáig részét alkotja egyes szláv nemzeti kulturális kánonoknak. Található közöttük olyan szláv régiségghamisítvány, amely idegen környezetben keletkezett, ám bekerült szláv kulturális közegbe is: ily módon kétlakóságában más-más helyet foglal el az idegen és a szláv kulturális kánonban. Példával szolgálunk olyan hamisítványra is, amely szláv kulturális közegben keletkezett, ezáltal szerves részévé vált az adott szláv kultúrának, ugyanakkor komoly európai és magyar kulturális recepcióval is rendelkezik. Foglalkozunk továbbá a hamisítók kilétével és a példák kiválogatásánál ügyeltünk arra, hogy a hamisítványok lehetőség szerint a kultúra más-más területéről származzanak: így található közöttük újságírói és szerkesztői fantázia szülte hamis információ, ötvösművészeti alkotás vagy magas esztétikai értékkel rendelkező irodalmi hamisítvány egyaránt. A példák bemutatásakor további szempontként a hamisítás módjainak, céljainak a bemutatását érvényesítettük: azaz a példák között szerepel tréfából, anyagi haszonszerzésből, vagy nemzeti érdekből elkövetett falszifikáció is. A kiválasztás során természetesen arra is ügyeltünk, hogy a hamisítványok kánonképző szerepére is rá tudjunk világítani, valamint hogy a recepciótörténeti szempontot érvényesítve bemutassuk, miként szorultak ki a kánon centrumából, vagy kerültek ki végleg a kulturális kánonból. E példátárat nem titkoltan azzal a szándékkal nyitjuk meg, hogy az a későbbiekben tetszőlegesen bővíthető legyen egyéb hamisításokkal, azaz összeálljon egy olyan, a 18–19. század fordulója körüli évtizedekre jellemző szláv és közép-európai katalógus, amely meghaladja a kultúrtörténeti érdekesség kategóriáját, és szerves részévé válik a korszak kultúrtörténetének.

1. A JÁVAI MÉREGFA

A hamisítás okait kutatva Radnóti Sándor az egyik legelső helyet az imposztorkodásnak biztosítja, amelynek célja a sznob megtévesztése, kinevetése és lehetőség szerinti megszegyenyítése.²³ Ennek illusztrálására egy olyan esetet hozunk példaként, amely más kultúrában született, ám mivel a romantikus fantázia túlfűtött talajára hullott, szinte egész Európán, így a szláv kultúrákon is végigsöpört. Egy angol *hoax* indította el a lavinát, amikor George Steevens (1736–1800) egy holland hajóorvos bőrébe bújva 1774-es batáviai úti beszámolót tett közzé N. P. Foersch „Mr. Heydinger” szerzői álnéven²⁴ a *London Magazine* 1783-as decemberi

²³ Vö. RADNÓTI, *Hamisítás...*, különösen *A hamisítástörténet műfaja* című alfejezettel a 31–54. oldalon.

²⁴ Michael WACHTEL, *A Commentary to Pushkin's Lyric Poetry 1826–1836* (Wisconsin: University of Wisconsin Press, 2011), 109.

számában.²⁵ Ebben adott hírt a halálos leheletű fáról, amely körül minden élőlény elpusztul. A jelenség először az angol költőket és festőket ihlette meg.²⁶ Erasmus Darwint, aki helyet adott neki a *The Loves of plants* című poémájában 1789-ben (3. ének 219–258. sorok), majd William Blake-et, aki *The Poison tree* című versében énekelte meg, amely a *Songs of experience* 1794-es kiadásainak egyik darabja,²⁷ Byront, aki a *Child Harold* negyedik énekébe emelte be a képet (Canto IV, stanza 126), valamint a bristoli romantikus iskolához tartozó Francis Danbyt, aki 1820-ban állította ki *Upas-tree* című festményét. A hamis híradás utat talált a szláv kultúrákba is. Orosz nyelvterületen először a *Gyetszkoje cstenyije dlja szerdca i razuma* gyerekfolyóirat 1786-os 7., majd a *Muza* 1796-os 3. száma adott róla hírt, amelynek hatására megszületett Puskin *Ancsar, drevo jada* című költeménye 1828-ban.²⁸ Cseh és szlovák viszonylatban pedig a *Prvotiny pěkných umění* című lap számolt be a félelmetes növényről,²⁹ amely bekerült Ján Kollárnak a *Szlávia leánya* Szláv Poklot bemutató énekébe. A vers keletkezésének ideje az 1824-es és az 1832-es kiadás közé esik, amikor az 1824-es, három énekből álló költői mű két további énekkel bővült.³⁰ A *Szlávia leánya* legteljesebb, 1852-es kiadásában ez a szonett az 564-es számot viseli, és a vers, valamint a hozzá fűzött magyarázat szerint Timur Lenknek és az ázsiai despotáknak a metaforája. (Mellesleg jegyezzük meg, hogy a közép-európai szláv kultúrák korabeli szóhasználatában az ázsiai jelző többnyire a magyarságra vonatkozott.)

A jávai mérgefű esetében tehát olyan hamis információval van dolgunk, amelynek elsődleges célpontja az angol olvasóközönség volt, és csupán másodlagos hatásként regisztrálható a hamis tény átvétele a fekete-romantika rettegni vágyásának köszönhetően³¹ a közép- és kelet-európai kultúrákban. A jávai mérgefű motívuma ugyanakkor a romantikával együtt a század második felében kiment a di-

²⁵ N. P. FOERSCH, „Description of the Poison-tree, in the Island of Java”, *The London Magazine* 52, 12. sz. (1783): 513–517.

²⁶ Richard F. GUSTAFSON, „The Upas Tree: Pushkin and Erasmus Darwin”, *PMLA* 75, 1. sz. (1960): 10–109. Gustafson részletesen foglalkozik az upászfű irodalmi előfordulásával.

²⁷ Zenei földolgozását lásd pl. Robert Scott BRUNDAGE ed., *Blake Songs & Other Works by Jonathan Lovenstein* (Boston: Titanic, 1998). A vers megzenésítve itt hallható, hozzáférés: 2019.08.02, <http://www.youtube.com/watch?v=RiC3w9Xi4g>.

²⁸ V. G. BOGOLJUBOVA, „Eso raz ob isztocsnjykh »Ancsara«”, hozzáférés: 2019.08.02, <http://febweb.ru/febbit/pushkin/serial/is2/is2-310-.htm>.

²⁹ *A Prvotiny pěkných umění a Cysarske kralovské Widenške nowiny pro narod česky a slovensky* (sic!) című lap (1813–1817) melléklete: Praci Jana Nepom. Nor. Hromadky [Jan Nepomuk Norbert Hromád-ko/Hromátko]. Nakladem Winc. Witizeoslawa Dlauheho. 1813, 29. Az alábbi, Hofbibliothekből való évfolyam sajnos hiányos, nem található meg benne a szóban forgó lapszám. Hozzáférés: 2019.08.02, <https://books.google.hu/books?id=8gRSAAAACAAJ&pg=PA55&dq=Cysarske+Kralovske+Wjdenške+Nowiny+1813&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKewj90dn7gaHdAhWEaVAKHYizDfsQ6AEIjzAA#v=onepage&q=Cysarske%20Kralovske%20Wjdenške%20Nowiny%201813&f=false>.

³⁰ JÁN KOLLÁR, *Slávy dcera ve třech zpěvých od Jana Kollára: Druhé vydáníj* (w Budjně: w Kralovské universitické tiskárně, 1824). A címben említett „második kiadás” megtévesztő, Kollár ugyanis a *Bánsně* című kötetét tekintette első kiadásnak.

³¹ Mario PRAZ, *Liebe, Tod und Teufel: Die schwarze Romantik* (München: dtv, 1963).

vatból, és a pozitivista tudományosság végleg megadta neki a kegyelemdőfést. A kollári életmű eróziójának betudhatóan a motívum visszhang nélkül maradt a szlovák és a cseh irodalomban, azonban Puskin versének köszönhetően része mind az orosz kánonnak, mind a világirodalomnak.

2. A PRILLWITZI SZLÁV IDOLOK

Az idegen hamisítás szláv domesztikálásának egy másik formájával szolgál a következő példa, amely néhány azonosságot, és legalább annyi különbséget is mutat az előzővel. A hasonlóság annyiban rejlik, hogy ez is idegen kulturális területről származik, mégpedig Németország egyik északi tartományából. A mecklenburgi város, Prillwitz arról híresült ugyanis el, hogy az 1760-as években szláv idOLOKAT találtak ott. Az idOLOKNAK mint régiségeknek kitüntetett szerep jutott az újkori nemzeti kulturális kánonokban. A kisplasztikáknak ezt a fajtáját ugyanis valamely nép kereszténység előtti őstörténetéhez vagy kora középkori történetéhez kötötték, és kultikus tárgyként a romlatlan nemzeti géniuszt voltak hivatva megtestesíteni a modern közép-európai nemzetek formálódásának korában. Az újkori német és szláv kultúrák művelői számára a szláv törzsek kereszténységet megelőző pogány hitvilága, szokásai és mitológiája nagy csáberóvel bírtak.³² A németországi asszimilálódott szláv törzsek története ugyanakkor a kora középkori krónikáknak köszönhetően jól dokumentálható volt, nyelve és kultúrája pedig, az újkori német tudományosságnak hála, meglehetősen földolgozottnak bizonyult.³³ Nem véletlen, hogy Kollár azokat a német tudósokat, akik a szláv régiségekkel, többek között az Elba-menti, a poroszországi, a rügeni szlávok vagy a mecklenburgi obodriták egykori anyagi és szellemi kultúrájával foglalkoztak, fölvette a Szláv Mennyországba (1852, 455). Az elsüllyedt Atlantisz mitikus szláv variánsáról van tehát szó, amely számos formában megjelent a kor kulturális és tudományos életében, így többek között a *Prillwitz-i idOLOK* esetében is.

Az idOLOK története szorosan összefügg Andreas Gottlieb Masch (1724–1807) evangélikus lelkész és történész tudósi munkásságával, aki a *Prillwitz-i idOLOK*AT le-

³² Az idOLOK valódisága körüli tudományos vita összefoglalását, különös tekintettel Kollár részvételére vö. Peter PODOLAN, „Práca na Bohoch z Retry”, in Tatiana IVANTYŠNOVÁ, Peter PODOLAN a Miriam VÍRŠINSKÁ, *Bánsnik a mesto: Viedenské roky Jána Kollára*, 92–104 (Bratislava: Pro História, 2013).

³³ Samuel GROSSER, *Lausitzische Merckwürdigkeiten Darinnen von Beydem Marggraffthüemern in fünf unterschiedenen Theilen von den wichtigsten Geschichten* (Leipzig und Budissin: Verlegts David Richter, 1714); [Georg MATTHÄI, *Wendische Grammatica, Welche In deutscher Sprache abgefast, nach dem neu-inventirten Principio und leichtesten Wendischen Schreib-Art und Budißinischen Dialecto mit Fleiß eingerichtet, und nicht allein mit nützlichen Anmerckungen, Schematibus, Paradigmatibus und Exemplis auff's deutlichste erkläret; Sondern auch zu mehrern Nutzen mit einen deutschen und wendischen Register zum Nachschlagen versehen worden, herausgegeben von Georg Matthaei, Diener am Worte Gottes in Calm* (Budissin: Verlegts David Richter, 1721); George M. KÖRNER, *Philologisch-kritische Abhandlung von der Wendischen Sprache und ihrem Nutzen in der Wissenschaften* (Leipzig: gedruckt bey Johann Gabriel Büschel, 1766).

írta és publikálta.³⁴ A több mint hatvan bronzszobor fokozatosan került elő egy Neubrandenburgi aranyműves családnak köszönhetően. Az idolkok a Sponholz családhoz tartozó, Tollerzensee melletti földterületeken bukkantak elő nagyobb számban azok után, hogy az első darabokra fölfigyelt az aranyműves-házban látogatást tevő helyi orvos, Hempel (akinek csak a vezetéknevét őrizte meg a szakirodalom). A teljes kollektiót ezek után Andreas Masch szuperintendens vásárolta meg Carl von Mecklenburg herceg megbízásából, aki azt megtette gyűjteménye legjelentősebb ékességének. Masch egész életében kardoskodott az idolkok eredetisége és szláv volta mellett: szerinte az idolkok az obodrita törzs mitikus, elsüllyedt városának, Rhetrának a templomából származtak.

A *Prillwitzki idolkok* tehát különleges szerepet töltenek be mind az újkori német, mind pedig a szláv kulturális kánonban. A németben betöltött szereppel most csak annyiban foglalkozunk, hogy megjelöljük azokat a kutatói hipotéziseket, amelyek a későbbiekben további vizsgálatra szorulnak majd. Ezek egyik legfontosabb eleme, hogy a 18. század második felében még képlékeny szerkezetű modern német kulturális kánon egy olyan hiányt jelzett, amelyet a terület eredeti, ekkora már asszimilálódott szláv lakosságának elsüllyedt kultúrájával kívántak betölteni. Ebből a szempontból a franciák és angolok kelta kultúrához való viszonyulása, vagy a sokféle elemből összegyűródó, újszülött amerikai kultúra indián múlttal való szembesülése kínálhat analógiákat.³⁵

A *Prillwitzki idolkok* és az általuk képviselt, asszimilálódott németországi szláv törzsek 18. és 19. századi cseh recepciója ugyanakkor rendkívül gazdag, amelyből most csak két mozzanatot emelünk ki. Az első Josef Dobrovský személyéhez kötődik, aki ebben az esetben nem élt gyanúperrel, és a *Cseh nyelv és irodalom története* című könyvében adott hírt a *Prillwitzki idolkokról*: megnevezi Franz Sponholzot mint az idolkok megtalálóját, datálja a szobrok előkerülését, valamint hivatkozik Andreas Masch *Die gottesdienstliche Alterthümer der Obodriten aus dem Tempel zu Rhetra am Tollenzersee* című munkájára.³⁶ Ján Kollár Dobrovský nyomdokain haladva ad helyet a Szláv Mennyország szláv régiségeket bemutató 462. számú szonettjében Maschnak, amely alkalmat kínál a számára, hogy a *Szlávia leányának* 1832-es kiadásához készített *Magyarázatokban* átvegye Dobrovskýtól a fenti információkat. Kollár ugyanakkor minden bizonnyal nem Marsch könyvéből merített közvetlenül, ugyanis akkor bizonyára megemlítette volna azokat a rézmetszete-

³⁴ Andreas Gottlieb MASCH und Daniel WOGÉ, *Die gottesdienstlichen Alterthümer der Obodriten aus dem Tempel zu Rhetra am Tollenzer-See. Nach den Originalien auf das genaueste gemahlet, und in Kupferstichen, nebst Hrn. Andreas Gottlieb Maschens, Herzogl. Mecklenb. Strelitzischen Hofpredigers, Consistorial-Raths und Superintendentens Erläuterung derselben, herausgegeben von Daniel Wogen, Herzogl. Mecklenb. Strel. Hofmahler* (Berlin: Gedruckt bey Carl Friedrich Rellstab, 1771).

³⁵ Nem véletlen, hogy Talvj, a 19. századi európai szlavisztika egyetlen női alakja, a délszláv népköltészet fordítója és propagátora német nyelvterületen, az Amerikai Egyesült Államokba való költözése után az amerikai indiánok kultúrájának lett avatott szakértője.

³⁶ Joseph DOBROWSKY, *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur* (Prag: bey Johann Gottfried Salve, 1792), 31.

ket is, amelyek a szobrok egy részét ábrázolják, és a könyv hátsó részébe vannak kötve, valamint bizonyára nem került volna el a figyelmét, hogy az egyik emblematikus bronzfigura hátán a latin betűs *Rhetra* felirat is olvasható.

A *Prillwitz*i idolként tehát alapvetően egy kora középkori, pogány szláv mítosz német közvetítéssel történő újjáéledésének tárgyi bizonyítékai, amelyek a nemzeti ébredés korának évtizedeiben táplálták a pogány szláv kultúra magas anyagi és szellemi fejlettségének mítoszát. Ráadásul a modernizálódás útjára lépő közép-európai szláv kultúrák a témát „készen” és „ingyen” kapták: éppen arról a kulturális területről érkezett, amelynek az expanziójával szemben leginkább védekezni kényszerültek ezekben az évtizedekben. Szláv szempontból paradox módon a *Prillwitz*i idolként mítoszával ugyanaz a német tudományosság számolt le, amely egy évszázaddal azelőtt megteremtette. Hamisítvány voltukát minden kétséget kizáróan a 19. század közepén bizonyította a mecklenburgi régiségtudós és levéltáros Friedrich Lisch (1801–1883), akinek többek között az őskor kő-, bronz- és vaskorra való fölosztását is köszönheti a tudomány. Ily módon az eset a 18. század egyik legnagyobb régészeti hamisítványaként híresült el.³⁷

3. A KIRÁLYUDVARI (DVŮR KRÁLOVÉ-1) ÉS ZÖLDHEGYI (ZELENÁ HORA-1) KÉZIRAT

A Václav Hanka nevéhez fűződő két irodalmi hamisítványnak kulcsfontosságú szerepe volt a 19. századi cseh „nemzeti újjászületés” folyamatában. A kulturális vérkeringésbe való bekerülésének pillanatától fogva elképesztő indulatokat ébresztett, és a hitelessége körüli küzdelmek a kulturális és nemzeti paradigmák közötti választóvíz szerepét töltötték be. A *Kéziratok* eredetiségével kapcsolatos vita ismertetésére itt nincs módunk, figyelmünket csupán a cseh kulturális kánonba való beilleszkedésére irányítjuk.³⁸ E folyamatban fontos szerep jutott Ján Kolárnak is, aki a Szláv Mennyország 464. szonettjában, amelyet a szláv könyvtár és könyvtárosok bemutatásának szentelt, kitüntetett helyet biztosított a *Királyudvari kézirat*nak. A versszituáció szerint a mennyország látogatói megérkeznek a szláv könyvtárhoz, amelynek négy különösen értékes darabjának egyike a szóban for-

³⁷ Az idolként 2005-ben a Neubrandenburgi Múzeum bemutatta 2005. május 8-án megnyílt kiállításán. Vö. Rolf Voss, „Die Schein-Heiligen von Prillwitz: Regionalmuseum Neubrandenburg zeigt spektakuläre Fälschungen aus dem 18. Jahrhundert”, in *Das Museumsmagazin*, 2005, 34–35, https://web.archive.org/web/20071009144313/http://www.museumstag.de/museumstag_magazin05/forschen5.pdf; Andrea LINNEBACH, „In den »Sümpfen der Hypothesen« – Wissensvermittlung auf Irrwegen. Die Prillwitzer Idole und die landesarchäologische Forschung in der Aufklärungszeit”, in Andreas GARDT, Mireille SCHNYDER und Jürgen WOLF, Hg., *Buchkultur und Wissensvermittlung in Mittelalter und Früher Neuzeit* (Berlin–Boston: De Gruyter, 2011), 293–310.

³⁸ A *Kéziratok* történeti és filológiai hátterének szakirodalma kötetekre rúg. Magyarul legutóbb összefoglalóan és a magyar megnevezésre vonatkozóan vö. BERKES Tamás, „A Hanka-féle *Kéziratok* egykor és ma”, in PANKA Dániel, PIKLI Natália és RUTKAY Veronika, szerk., *Kösziklára építve: Built upon His Rock: Írások Dávidházi Péter tiszteletére: Writings in Honour of Péter Dávidházi*, 22–28 (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Angol–Amerikai Intézet Anglisztika Tanszék, 2018), 22.

gó mű. Kollár a szonetthez fűzött magyarázatban megadja a *Kézirat* megtalálásának általa ismert dátumát (1818. szept. 16.) és megtalálójának nevét, azaz Václav Hankáét, valamint modern cseh nyelvre fordítójának nevét (aki szintén Hanka), és közli német (Václav Svoboda) és orosz tolmácsolójának személyét is (Siskov).³⁹

A *Kéziratok* első darabját Václav Hanka találta meg a királyudvari templom egyik toronyhelyiségében, amiről Toldy Ferenc is beszámolt a *Tudományos Gyűjteményben*.⁴⁰ Ez a kézirat hat hősi és történelmi éneket tartalmazott többek között a csehek harcáról a lengyelek, a szászok és a tatárok ellen, valamint nyolc további epikus és lírai ének is a kézirat további részét alkotta. Nem sokkal később, még furcsább körülmények között került elő a *Zöldhegyi kézirat*, amelyet egy ismeretlen küldött František/Franz Kolovrat grófnak. Ez a darab állítólag a 10. században keletkezett, és egy éneket tartalmazott, amelynek főszereplője Libuše volt. A *Zöldhegyi kézirat* anonim küldőjének esetét Kollár a *Szlávia leánya* 539. szonettjében rögzítette, a várokozásokkal ellentétben azonban az anonim küldőre büntetés várt „sunyi” rejtőzködése miatt, amelynek az lett a súlyos következménye, hogy fölvetődött a *Kéziratok* hitelességének kérdése.⁴¹ A szonetthez fűzött magyarázat szerint a *Zöldhegyi kézirat* meglelője egyrészt féltette a kéziratot a németektől, másrészt állását németbarát kenyéradó gazdájától.⁴² Gyávaságával mindenesetre azt a büntetést vonta magára, hogy nyelvével a Szláv Pokol kapujához szögezték, és csak akkor szabadulhat, ha fölfedi kilétét. Erre a későbbiek folyamán derült fény: a névtelen küldő állítólag egy Kovař nevű uradalmi hivatalnok volt, aki a Nepomuk mellett található, Zöldhegy (Zelená Hora) nevű kastélyban állt alkalmazásban.

A *Kéziratok* hitelességével kapcsolatos kételyeinek a húszas években számos fórumon és formában hangot adott Josef Dobrovský, ám a fiatalabb romantikus nemzedék szembeállt a híres régiségtudóssal.⁴³ Meggyőzően csupán a 19. század utolsó harmadának filológiai kutatásai mutatták ki a *Kéziratok* hamisítvány voltát, és bár szerzőségüket abszolút pontossággal mindmáig nem sikerült megállapítani, hiszen a hamisító(k) töredelmes bevallása elmaradt, a tudósok többsége úgy véli, hogy Václav Hanka és Josef Linda állnak a keletkezése mögött.

A *Kéziratok* esetében tehát belső szláv kulturális produktumról van szó, amely azt a célt szolgálta, hogy a cseh kultúra hiányos középkori struktúráját megerősítse olyan szövegekkel, amelyek a cseh kora középkor legfontosabb történelmi eseményeihez kapcsolódnak. A *Kéziratok* elsősorban a németekkel szemben pozicionálták a cseh kultúrát, amely ily módon föl tudta mutatni az 1200-as évek táján, közép-felnémet nyelven keletkezett *Niebelung-ének* szláv megfelelőjét, sőt a cseh-

³⁹ KOLLÁR, *Wýklad...*, 347.

⁴⁰ TOLDY Ferenc, „Ó-cseh irodalom”, in *Tudományos Gyűjtemény* 14, 6. sz. (1830): 117–124.

⁴¹ A szonett szövegének részletes magyarázatát vö. KISS SZEMÁN Róbert, *Szláv pokol Pesten: Ján Kollár munkássága 1819 és 1849 között* (Budapest: Balassi Kiadó, 2010), 106.

⁴² „Srow. *Archiv für Gesch. Stat. Von Hormayr*, 15. Jahrgang, April, 1824. Nro 46 (...), KOLLÁR, *Wýklad...*, 416. – Eredeti forrás: Joseph HORMAYER, *Archiv für Geschichte, Staat, Literatur und Kunst* I–XX, (1809–1828).

⁴³ Dobrovský kritikájához vö. BERKES, „A Hanka-féle *Kéziratok...*”, 25.

német régiségi verseny győztesét is (megtalálói a *Zöldhegyi kéziratot* két évszázaddal korábbra datálták, mint német rokonát). A *Niebelung-ének* tehát, amelynek újkori recepciója a 18. század közepén azzal kezdődött, hogy újból fölfedezték és a fennmaradt több tucat szövegváltozathól rekonstruálták a feledésbe merült középkori eposzt, arra ösztönözte a cseh kulturális közeget, hogy hasonló termékkel bizonyítsa régiségét és fejlettségét. Jellemző, hogy a hasonló hiányosságokkal küzdő közép-európai kultúrákban is jelentős visszhangra leltek e cseh régiségek, és hogy az 1830-as Toldy-tudósítást követően folytatódott a *Kéziratok* magyar recepciója a század második felében is.⁴⁴

4. GYERZSAVIN ÓDA ISTENHEZ CÍMŰ VERSÉNEK JAPÁN ÉS KÍNAI FORDÍTÁSAI

Az alábbi eset több szempontból is rokonítható az első, a jávai méregfát górcső alá vevő példával. A hamisítás ugyanis mindkét esetben információs síkon zajlik, mégpedig a szláv és az angolszász kulturális világ közötti kommunikációs csatornában. A hír, hogy Gyerzsavin *Óda Istenhez* című versét a japán és a kínai császár is lefordította, Ján Kollár *Szlávia leányának* a Szláv Mennysországot bemutató énekében is fölbukkan. A 437. szonett szerint a Szláv Mennysország utazóinak tekintetét elkápráztatja a kínai építőművészet egyik legnagyobb csodája, a nankingi porcelántorony (427, 1–2). A 19. századi orientalizmus egyik ritka cseh és szlovák megnyilvánulási formájával van dolgunk, amely – a *Magyarázatok* tanúbizonysága szerint ebben az esetben – német nyelvi és kulturális közvetítéssel jutott el a nyugati szláv kultúrákba.⁴⁵ A szonett a legfontosabb és legjellemzőbb távol-keleti motívumokkal dolgozik: a nankingi/nanjingi porcelántorony⁴⁶ mellett megjelenik még benne két egzotikus ital, a tea⁴⁷ és a puncs, amelyeket a vers elején egyszerűen csak az „egy oroszként” aposztrofált költő, Gavril Romanovics Gyerzsavin (1743–1816) töltőget csészékbe (437, 5–6). A japán és kínai császár a szláv Génusz csodálójaként kerülnek a Mennysországba, hiszen lefordították a szóban forgó orosz verset, majd arany betűkkel selyemre írták és kifüggesztették palotáik ajtajai fölé (437, 12–14). Az információ a szonetthez kapcsolódó másik forrásból, John Bowring angol nyelvű

⁴⁴ Tamás BERKES, „Receptce Rukopisů královédvorského a zelenohorského v maďarské literatuře a typlogické souvislosti maďarských a českých mystifikací”, in Dalibor DOBIÁŠ, ed., *Rukopisy královédvorský a zelenohorský: Studie z receptce v kultuře a umění*, 1309–1327 (Praha: Academia, megjelenés alatt).

⁴⁵ „Merkwürdigkeiten d. Welt, v. C. R. Schindelmayer. Wien, 1805. NFO XV.” KOLLÁR, *Wyklad...*, 321–322. – Eredeti forrás: C[arl] R[obert] SCHINDELMAYER, Hg., *Mekwürdigkeiten der Welt oder Vorzügliche (sic!) Erscheinungen der Natur und Kunst*. 1–8 (Wien: im Verlage der schrämblichen Buchdruckerey), 1805–1808. – A nankingi porcelántorony metszetét lásd az I. kötet 144. és 145. oldala közé bekötve. A toronyról az ismertetés az I. kötet 145–147. oldalán található. Kollár a *Magyarázatokban* a német szöveget kihagyásokkal és összevonásokkal közli.

⁴⁶ A nankingi porcelántornyot, amelyet a korban a világ csodái között tartottak számon, egy vilámcsapás megrongálta, majd a taipingi felkelésben (1850–1856) elpusztult.

⁴⁷ KOLLÁR, *Wyklad...*, 322. A *Magyarázatokban* Kollár orosz átvételként tünteti föl a „čaj” szót, és német szóval világítja meg a jelentését.

orosz antológiájából származik.⁴⁸ John Bowring (1792–1872) fontos angol közvetítője volt a korban a közép- és kelet-európai költészeteknek, megjelentette többek között a magyar irodalmat bemutató antológiáját is *Poetry of the Magyars* címmel 1830-ban, majd pedig két évvel később az észti és a cseh költészetét is, ez utóbbit *Cheskian Anthology*⁴⁹ címmel. Kollár és Bowring kapcsolata azonban a várttal ellentétben nem baráti vagy szívélyes, mert a szlovák költő a Habsburg-ház iránti lojalitásból úgy tesz, mintha neheztelne az antológia szerkesztőjére és fordítójára, pedig az több tucat szonettet közölt a *Szlávia leányából*,⁵⁰ és a fordításkötet címlapján is elhelyezte a Kollártól származó idézetet csehül és angol fordításban egyaránt: *Prawou vlast jen w srdci nosíme / Tuto nelze byti ani krásti (Our heart – our country's casquet and defence – / Our country, none shall steal – none tear it thence)*.⁵¹

Az angol szerkesztő Gyerzsavin versének angol fordításához fűzött lábjegyzetében Vaszilih Mihajlovics Golovnyinra hivatkozva állítja, hogy a távol-keleti uralkodók a verset ily nagy becsben tartották volna.⁵² Nagayo japán szlavista ugyanakkor bebizonyította, hogy az információ minden bizonnyal Golovnyin 1811–1813 közötti japán fogságának idejéről írott, 1816-os, szentpétervári kiadású naplójából származik, amely rendkívül népszerű volt a korban, és több nyelvre is lefordították. A japán naplóban a szerző valóban megörökítette az esetet, ám a történet alacsonyabb szinten és név nélküli szereplőkkel esett meg.⁵³ A vers japán és kínai fordításnak mindazonáltal nyoma sincsen egyik távol-keleti kultúrában sem.⁵⁴

Z porcelánu bila Nankingského
 Wěže zrak můj nyní omráčí,
 Císaře dwa w jeji pawlači
 Chynského, pak zřítí Japanského;

Rájský caj a punč jim do sličného
 Nádobí Rus jeden natáčí,
 Oba ctitelé a wzywači
 Genia jsau byli slawjanského;

⁴⁸ „John Bowring, Rusish Anthologie, S. 3.” KOLLÁR, *Wýklad...*, 322. – Eredeti forrás: JOHN BOWRING, *Specimens of the Russian Poets With Preliminary Remarks and Biographical Notices. Translated by John Bowring* F. L. S. (Boston: Published by Cummings and Hilliard, 1822), 3–9. – Kollár az angol szöveget pontosan vette át. Bowring a Golovnyinra vonatkozó megjegyzését nem támasztja alá bibliográfiai adattal.

⁴⁹ JOHN BOWRING, *Wýbor z básnictwi českého: Cheskian anthology: being a history of the poetical literature of Bohemia with translated specimens of John Bowring* (London: Rowland Hunter, St. Paul's Church-Yard, 1832).

⁵⁰ Uo., 195–237.

⁵¹ Uo., címlap.

⁵² KOLLÁR, *Wýklad...*, 322.

⁵³ SUSUMO NAGAYO, „Japonské motívy v poéme Slávy dcera Jána Kollára”, *Slovenská literatúra* 36 (1989): 264–272, 270.

⁵⁴ Uo., 271.

Dawše onu ode Deržawina
 Přeložiti Odu na Boha
 W řeči které Japan má a Chyna;

A pak zlatem na hedwábí psanau
 Zawěsiti k poctě, se mnoha
 Blesky, nade paláců swých branau. (427, 1–14)⁵⁵

JÁN KOLLÁR ÉS A HAMISÍTÁS

A fenti példaanyag azt mutatja, hogy Ján Kollártól meglehetősen távol állt az a fajta imposztorkodás, amely Radnóti idézett gondolata szerint a hamisítók egyik fontos ösztönzője, és nemigen remélhetett anyagi hasznot sem a hamisításból, sem annak terjesztéséből. Ily módon leszögezhetjük, hogy Kollár, amikor a szláv nemzeti emblematizmus egyik fő alakítójaként átvette és lelkesen terjesztette a szláv kulturális kánonba jól beilleszthető hamisítványokat és a velük kapcsolatos ismereteket, jóhiszeműen tette ezt. E magatartás mindazonáltal ellentétes azzal a filológiai alapossággal és gyanakvással, amely például Josef Dobrovský vagy Pavol Jozef Šafárik munkásságát jellemezte. Kollár filológusként is a szláv nemzeti ügyet helyezte első helyre, és folyamatosan arra törekedett, hogy a szláv régiségek elnyerjék az őket megillető helyet a szláv kulturális kánonban. Kollár önmaga is foglyává vált e kanonikus és emblematikus romantikus struktúráknak, amelyek egyik legékezebb bizonyítéka, hogy életének utolsó korszakában szinte kényszeresen törekedett a szlávok itáliai őstörténetének megalkotására. Azonban mind törekvései hiábavalóságának belátása nélkül, mind pedig a hamis szláv régiségek végleges leleplezésének ideje előtt, 1852-ben Bécsben elhalálozott.

⁵⁵ A porcelán Nankingi torony / bűvöli el most a tekintetemet, / Két császárt pillantok meg a teraszán / a kínait, aztán meg a japánt; // Paradicsomi teát és puncsot tölt nekik / egy csinos edénybe egy orosz, / Mindketten tisztelői és hirdetői / voltak a szláv géniusznak; // Lefordítatván Gyerzsavein / Odáját Istenhez nyelvekre, / amelyet Japánban és Kínában beszélnek.